

Matevž Čelik

PROIZVAJANJE PROSTOROV SPOMINA

Uvod

Arhitektura se nezavedno neprestano nalaga v naš spomin. Spominjamo se prostorov otroške igre, osnovnošolskih učilnic in sprehodov po mestu. Spominjamo se krajev in zgodovinskih lokacij, ki smo jih obiskali. Nikoli ne pozabimo krajev, kjer smo se srečevali z ljudmi, ki so nam blizu. To so prostori našega življenja. Arhitektura nas določa bolj, kot se lahko zdi na prvi pogled. Je trajna in podoživljamo jo lahko vsak dan, ob delu in dnevnih opravilih v mestu. Ob zgradbah podoživljanje zgodovine postane fizična izkušnja. Lahko jo beremo, zgodovino zgradb, ko obiskujemo hiše, trge in mesta, še več pa o njej izvemo na načrtih, v dokumentih o njihovi gradnji, včasih tudi v poročilih o rušitvah.

Zgodovina zgradb ni le zgodovina arhitekture same, temveč je tudi zgodovina proizvodnje prostora. Govori o ambicijah posameznikov, oblasti, mest, države, graditeljev in družbe kot celote. Govori o procesih, skozi katere so se prostori oblikovali v gradnike identitete. Kako in zakaj so postali to, kar so danes? Zakaj so številni danes delujoči šole, vrtci, zdravstvene ustanove, športni kompleksi in druge javne zgradbe, zgrajene v drugi polovici 20. stoletja, tako

pomembni za nas? Kakšno vlogo pri tem je odigrala arhitektura, da so se ti prostori zasidrali v naš vsakdan?

Francoski filozof Lefebvre proizvajanje prostora opisuje kot trojnost »prostorske prakse«, »reprezentacij prostorov« in »prostorov reprezentacij«. S temi tremi pojmi opiše prostor kot »zazan«, »pojmovan«, »živet prostor«, tj. *l'espace perçu, conçu, vécu*. S pojmom »prostorska praksa« opredeli prostor kot vsakdanjo in urbano resničnost (fizični konstrukt). Z »reprezentacijami prostorov« opiše prostor znanja in logike, prostor strokovnjakov, planerjev, arhitektov, tehnikov in inženirjev (miselni konstrukt). »Materialnemu« in »miselnemu« Lefebvre dodaja »doživeto«, ki ga opredeli s pojmom »prostor reprezentacij«. To je prostor, proizveden in spremenjen s časom in z njegovo rabo, prostor uporabnikov, prebivalcev. Živeti prostor je ključen za oblikovanje spomina in razumevanje, zakaj so posamezni prostori dobili svoj pomen v kolektivni zavesti.

S sistematično modernizacijo, ki je potekala z načrtovanjem in gradnjo javne arhitekture, se je v 20. stoletju za številne prebivalce kvaliteta življenja občutno dvignila. Projekti javnih zgradb so prinesli spremembe v utrip in izgled mest in sicer krajev. Mesta so ustvarila nove prostore za prostočasne dejavnosti svojih prebivalcev. Vzporedno z načrtovanjem in gradnjo so se na mnogih področjih vzpostavljali strokovni, tehnični, delovni, higienski in drugi standardi, po katerih se arhitekti ravnaajo še danes. Z gradnjo javne arhitekture in z obnovo izbranih spomenikov so se vzpostavljale nacionalne znamenitosti, ki jih še danes obiskujemo in priporočamo prišlekom, ki želijo spoznati našo zgodovino.

Procese oblikovanja prostorov spomina bom v nadaljevanju ilustriral z zgodovino načrtovanja treh prelomnih javnih zgradb, tj. s kopališčem na Mariborskem otoku arhitekta Hermana Husa, ki v slovenski arhitekturi vzpostavlja moderen, vzajemen odnos med arhitekturo in naravo, nadalje s prenovo Blejskega otoka Antona Bitenca, ki govori o kompleksnem pristopu in daljnosežnih vplivih prenove kulturne dediščine, in slednjič s Trgom revolucije, današnjim Trgom republike, v Ljubljani Edvarda Ravnikarja, ki priča o socialni vlogi prostora kot sistema javnih zgradb in odprtih javnih površin.

I.

Živeti z naravo

Kopališče, Mariborski otok
(Herman Hus, Max Czeike,
Mestni gradbeni urad Maribor, 1928–1930)

Kopališče na Mariborskem otoku je prostor, ki ga imajo v spominu mnoge generacije. Je eden največjih javnih projektov, ki so jih med obema vojnama izvedli v Sloveniji. Projekt govori o visoko zastavljenih ambicijah predvojne mariborske mestne uprave. Z zgraditvijo kopališča, ki so ga obravnavali kot zdravstveno in turistično pridobitev, so si vodilni moške v mestu prizadevali dvigniti kakovost življenja v mestu. Ohranjeni dokumenti govorijo, da si je mestna uprava pri tem postavila celo za današnje razmere visoke standarde in je bila pri izvajanju projekta izjemno učinkovita.

Po prvi svetovni vojni se je Maribor razširil proti Kamnici na zahodni strani mesta. Ker so novi kanalizacijski odtoki onesnaževali Dravo, je morala mestna uprava iz zdravstvenih razlogov prepovedati kopanje v starem kopališču na mestnem nabrežju. Leta 1927 je občinski svet pod vodstvom župana Alojzija Juvana in podžupana Franja Lipolda sklenil, da bo mesto zgradilo novo kopališče. Sprejeta je bila odločitev, da bo občina kupila Felberjev otok in tam zgradila kopališče. Tej odločitvi je junija 1928 sledil sklep mestnega občinskega sveta, naj se s tem namenom razpišejo »primerne nagrade«. Na podlagi sklepa je mestni gradbeni urad v naslednjih desetih dneh pripravil uradno poročilo, ki je vključevalo natančno razdelan program novega kopališča.

2. avgusta 1928 je mestni svet potrdil predlog gradbenega urada o razpisu javnega natečaja. Ta je bil razpisan 10. avgusta. Mestna oblast si je v nameri, da zgradi novo kopališče, postavila visoke cilje. Zanimiva je korektura v predlogu gradbenega urada za organizacijo natečaja, v katerem je prečrtan pridevnik »jugoslovanski« in s peresom popravljen v »svetovni«. V natečajno komisijo sta bila povabljeni tudi profesor Jože Plečnik in ravnatelj ljubljanskega mestnega gradbenega urada ing. Matko Prelovšek. Slednji se je opravičil zaradi pomanjkanja časa, Plečnik pa je odpisal, da »je ocenjevanje projektov nevaren posel, ki se mu izogiba«, poleg tega pa ni strokovnjak v gradnji javnih kopališč.

Na natečaj je prispelo dvanajst predlogov, med njimi po eden tudi iz Gradca in Berlina. Ocenjevalna žirija z nobenim od projektov ni bila povsem zadovoljna, zato je predlagala podelitev dveh enakovrednih nagrad, eno od nagrad je prejel predlog arhitekta Hermana Husa iz Ljubljane, drugo pa predlog graških arhitektov Hansa Hönela in Hansa Grubbauerja. Tretjo nagrado je prejel mariborski arhitekt Maks Czeike. Za izvedbo kopališke zgradbe je mestni gradbeni urad predlagal projekt, ki ga je predložil Herman Hus, situacija bazenov pa naj bi se ravnala po osnutku arhitekta Czeikeja. Poleg tega naj bi konstrukcijo kopališke stavbe v prvem nadstropju zamenjali za leseno in »krajevnim razmeram primerno« spremenili predlagano fasado.

Končni načrt za izvedbo kopališča Mariborski otok so na podlagi natečajnih projektov pripravili v mariborskem mestnem gradbenem uradu. Gradnja je gladko tekla in kopališče so odprli junija leta 1930. Že ob otvoritvi ga je z mestnim središčem povezovala redna avtobusna proga. Zgrajeno je bilo dosledno po programu, ki ga je gradbeni urad razpisal v natečaju in še danes, čeprav je dotrajano, v poletnem času gosti številne kopalce. V kopališču so trije bazeni, največji za plavalce in tekmovanja ter dva manjša, za neplavalce in za otroke. Zgrajeno je bilo po najnovejših tehničnih, higienskih in drugih standardih svojega časa. Nad restavracijo v osrednjem delu kopališke zgradbe je bila streha, izvedena kot železobetonski rezervoar za shranjevanje tople vode. Vodo so iz Drave prečrpali na 1.200 m² veliko pločevinasto streho, kjer se je segrevala na soncu. Uporabljali so jo za ogrevanje vode v bazenih in za prhe. Obenem je voda na strehi hladila prostore kopaliških kabin v obeh krilih stavbe.

Ob bazenu za plavalce je stal tudi deset metrov visok skakalni stolp, ki ga danes ni več. Po zgraditvi jezusa za Hidroelektrarna Zlatoličje v Melju sta se spremenila vodni režim in vodostaj Drave. Zaradi vzgonskih pritiskov, ki so posledica višjega vodostaja, so morali že leta 1969 preurediti bazene in porušiti skakalni stolp. Globino velikega bazena so leta 1972 ponovno zmanjšali, kljub tem posegom pa negativni vplivi pritiskov podtalne vode na konstrukcijo bazenov še do danes niso dokončno odpravljeni. Leta 2003 je Mestna občina Maribor nameravala kopališče popolnoma spremeniti z vodnimi atrakcijami, a je projekt zaustavilo odločno nasprotovanje civilne družbe. Leta 2008 je mestna uprava razpisala nov javni natečaj za prenovo kopališča in ureditev poti na otoku.

Z izgradnjo kopališča na Felberjevem otoku je predvojna mariborska mestna uprava ustvarila prostor, namenjen vsem meščanom. Prostor sredi bujne vegetacije na rečnem otoku, do katerega se pride preko mostu, je privlačen

in šarmanten. Preprosta in obenem moderna arhitektura z bazeni in leseno kopališko stavbo je pred skoraj stoletjem meščanom in obiskovalcem ponudila razkošje sredi neokrnjene narave, nov sodoben prostor za druženje in zabavo. Prostor je nemudoma zaživel in postal legendaren. Kopališka zgradba in naprave na Mariborskem otoku so še danes v uporabi in čakajo na temeljito obnovo.

II.

Mitske krajine

Prenova Blejskega otoka (Anton Bitenc, 1967–1972)

Če je Mariborski otok legendarnega pomena za Mariborčane in okoličane, je slikoviti otok sredi Blejskega jezera ena najbolj prepoznavnih znamenitosti Slovenije na svetovnem nivoju. Zaradi bogate zgodovine, ki se prepleta z mitom o zadnjih bojih starih Slovencev proti pokristjanjevanju in o koncu njihove svobodne ter demokratične družbe, to starodavno romarsko središče že dolgo predstavlja tudi pomemben nacionalni simbol. V zgodovini slovenske arhitekture pa je Blejski otok projekt prenove, v katerem so bile zgodovinske zgradbe z okolico prenovljene na sodoben način, a z veliko mero občutljivosti, da bi lahko služile novemu namenu. Projekt arhitekta Antona Bitenca je tudi prvi projekt, ki je bil nagrajen s takrat komaj ustanovljeno Plečnikovo nagrado. Še danes je zgled, kako s pomočjo arhitekturnih posegov povezati ter predstaviti kulturo, zgodovino in naravo in jo ponuditi v uživanje množicam obiskovalcev.

Celovita obnova otoka je povezana z njegovo povojno nacionalizacijo. Današnje zgradbe na Blejskem otoku je zgradila briksenska škofija, večinoma sredi 17. stoletja. Na otoku stojijo cerkev, zvonik, proštija, mežnarija in t. i. puščava, nekoč morda bivalni prostor, vse skupaj pa povezujeta dve monumentalni stopnišči. Do leta 1946 je z otokom upravljala blejska župnija, tega leta pa ji je komisija za agrarno reformo pri Okrajnem ljudskem odboru Jesenice odvzela vse zemljiške parcele in zgradbe na otoku. Pritožba upravitelja župnije je nacionalizacijo zadržala za leto dni, dokler ni bila leta 1948 dokončno potrjena. Čeprav naj bi otok in zgradbe na njem v upravljanje prevzel Zavod za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti, je nekaj let ostal zapuščen. Po več opozorilih, ki so sledila vandalizmu v

nezavarovanih zgradbah, je otok leta 1950 dobil oskrbnika, na njem pa so uredili nekakšen cerkveni muzej. Desetletje kasneje so otok v sodelovanju med Zavodom za spomeniško varstvo socialistične republike Slovenije, Narodnim muzejem Ljubljana in Zavodom za napredek turizma Bled temeljito raziskali, obnovili in vključili v turistično ponudbo Bleda.

Arheološka izkopavanja je med leti 1962 in 1966 izvajal Center za zgodnje srednjeveške študije pri Narodnem muzeju v Ljubljani pod vodstvom dr. Vinka Šribarja. Odkopali so celotna tla cerkve in njeno okolico ter odkrili sledove iz protja pletenih hiš iz začetka 1. tisočletja pred našim štetjem, rimsko grobnico, ostanke lesene stavbe iz 8. stoletja in predromanske krščanske kapele s staroslovanskim grobiščem. Sledijo temelji še več romanskih cerkva iz različnih obdobj. Ker so arheološke izkopanine ponudile prerez skozi različne plasti slovenske zgodovine, so za njihovo prezentacijo oblikovali odbor, v katerem so sodelovali priznani arheologi, zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji in arhitekti. Skupaj so zavzeli stališče, da mora imeti prezentacija arheoloških odkritij tak obseg in način, da z njim ne bi prejudicirali kasnejše funkcije cerkvenega prostora. Gradbena dela za prezentacijo arheoloških najdb naj bi začeli takoj po končanih raziskavah.

Arhitekt Anton Bitenc je bil pri ureditvi otoka soočen z dvema problemoma. Ohraniti je moral skladnost med obstoječo arhitekturo in zelenjem in uskladiti prikaz arheoloških najdb, ne da bi porušil pristnost prostora, kakršen je bil. Zgradbe so skrbno obnovili. Tlak v cerkvi so na novo izvedli tako, da je točkovno podprt in lebdi nad arheološkimi ostanki. V tlaku je arhitekt na najzanimivejših točkah vgradil okna, ki omogočajo pogled na izkopane temelje in grobove. Po obnovi so na otoku načrtovali četrto milijona obiskovalcev letno. Ker je bilo predvideno tudi bivanje gostov na otoku, je Bitenc prošijo in mežnarijo povezal z nizkim paviljonom, da bi celota lahko delovala kot gostišče. Arhitekt je oblikovanju posvetil veliko pozornosti, saj je želel, da bi obe stari zgradbi še vedno izgledali kot samostojni in bi bil paviljon čim manj opazen. Na otoku je uspel vzpostaviti harmonično sožitje zgodovinskih prostorov, ki prehajajo v zelenje na otoku. Na vrhu južnega stopnišča je uredil veliko ploščad, ob vznožju otoka po obali pa novo sprehajalno pot. Prenova otoka je bila končana leta 1972. Leta 1973 so prvič podelili Plečnikovo nagrado za arhitekturo in za prenovo Blejskega otoka jo je prejel prav arhitekt Anton Bitenc.

Danes je Blejski otok ponovno v upravljanju blejske župnije, ki je vnovič vzpostavila njegove sakralne funkcije, obenem pa ga še naprej razvija kot

turistično znamenitost. Prenova, ki jo je konec šestdesetih let prejšnjega stoletja zasnoval arhitekt Anton Bitenc, danes, po skoraj petdesetih letih še vedno omogoča sožitje različnih dejavnosti na otoku, od muzejskih, turističnih in sakralnih. Prenova zgodovinskih stavb in predstavitev zgodovine otoka sta obiskovalcem omogočili enkratno doživetje zgodovinskih in naravnih znamenitosti, izkušnjo, ki se vsakomur vtisne v spomin.

III.

Gradnja prestolnice

Trg revolucije (Edvard Ravnikar, 1960–1983)

Tretji prostor spomina, ki ga opisujem, je javni mestni prostor, Trg revolucije, danes Trg republike. Zasnovan je bil kot kompleks upravnih, poslovnih in kulturnih javnih zgradb, ki ne bi le na novo določile mestnega središča Ljubljane, temveč bi pomenile tudi središče političnega, kulturnega in gospodarskega življenja Slovenije, moderno agoro. Čeprav velik del kompleksa danes ni več v javni lasti, se je trg zasidral v zgodovino z javnimi zgradbami in prostori, v katerih so potekali za Slovenijo pomembni dogodki.

Ravnikar je želel ustvariti prostor, ki bi bil za Ljubljano nekaj novega. Ne le zaradi svoje velikosti, temveč tudi kot socialni prostor. Pri tem je bila, kot je sam zapisal, »potrebna določena mera agresivnosti (kot npr. 20-nadstropne stolpnice ali obveznost spremeniti nekdanji samostanski vrt v 'betonsko puščavo')«. V svoji kratki zgodovini pa se je ta »betonska puščava« izkazala za več kot le socialni prostor, saj je, tako kot antična agora, postala prostor, v katerem se rojeva demokracija.

Edvard Ravnikar je leta 1956 zmagal na natečaju za urbanistično rešitev središča Ljubljane, ki ga je razpisal Okrajni ljudski odbor Ljubljana. Tri leta zatem je takratna oblast želela na viden način obeležiti dvajseto obletnico upora proti okupatorju in petnajsto obletnico osvoboditve. Tako sta leta 1959 Svet za urbanizem Okrajnega ljudskega odbora Ljubljana in Mestni svet razpisala natečaj za območje Trga revolucije. Glavni namen natečaja je bil oblikovati primeren prostor za postavitve spomenika revolucije. To je bil skoraj edini program, ki ga je določila in zahtevala natečajna naloga. Ob načrtovanju trga, na katerem bi stal novi spomenik, pa naj bi natečajniki

oblikovali tudi koncept, na podlagi katerega bi se v prihodnosti gradilo novo središče Ljubljane.

Med člani ocenjevalne komisije so bili poleg predstavnikov politične elite tudi arhitekti Lojze Rojec, Marko Šlajmer, Marko Župančič, Josip Černivec in Zdenko Kolacio iz Zagreba. Kot najprimernejšega so leta 1960 izbrali predlog, pod katerega je podpisan Edvard Ravnikar s študentom Francem Meznerjem. V njem je Ravnikar povzel rešitve svojega urbanističnega koncepta, ki ga je leta 1958 objavila revija *Arhitekt* v okviru polemike za ohranitev Kozlerjeve palače. Že v tem predlogu je posegel na vrt uršulinskega samostana in na njem opredelil ključne elemente bodočega Trga revolucije: veliko ploščad pred skupščino, podolgovato zgradbo, ki ločuje trg od uršulinskega samostana, in palačo Predsedstva izvršnega sveta. Objavljeno zasnovo je mogoče razumeti kot predprojekt rešitve, ki jo je dve leti kasneje natečajna komisija nagradila s prvo nagrado. Pohvalila je prostorske povezave nove ploščadi z ostalimi mestnimi prostori v okolici ter kakovost in raznolikost med seboj povezanih ambientov. Ravnikar je projekt zasnoval kot preplet trgov in javnih zgradb: stolpnice republiškega predsedstva in uprave, stolpnice slovenskega gospodarstva, trgovske hiše, doma tehnike, garažne hiše, kinodvorane, dvoranskega objekta in velike ploščadi s pasažo. Predvidel pa je tudi prenovo in prezidavo uršulinskega samostana ter dozidavo gimnazije na Šubičevi. Kljub pohvalnim besedam je ocenjevalna komisija odsvetovala širitev posegov na vogal Kongresnega trga pri Šumiju. Velikost stolpnice je izpostavila kot problematično ter neusklajeno z bližnjo in bolj oddaljeno okolico. Razprava o višini stolpnice je tudi kasneje spremljala gradnjo.

Za izvedbo projekta je bil še istega leta ustanovljen Investicijski zavod za izgradnjo Trga revolucije (IZITR), ki je pričel delati leta 1961. Zavod je imel v rokah praktično vse, saj je prevzel vlogo investitorja, izdelovalca projektne dokumentacije, inženiringa in nadzora gradnje. Načrtovanje posameznih zgradb so pod Ravnikarjevo taktirko prevzeli arhitekti Anton Bitenc, Miloš Bonča, Jože Koželj, Anton Pibernik, Franc Rihtar in Vladislav Sedej. Leta 1964 je zavod zaposloval sedemdeset inženirjev različnih strok.

Leta 1961 so za eno od stolpnice, ki naj bi bila namenjena izvršnemu svetu, izvedli še en natečaj, o katerem je ohranjene le malo dokumentacije. V kronologiji razvoja prostorskih rešitev za trg v Ravnikarjevem arhivu pa najdemo fotografijo perspektivnih študij stolpnice iz natečajnega predloga.

Gradnja glavnih zgradb na trgu se je pričela leta 1962. V poročilu natečaja za spomenik revolucije leta 1963 je objavljena fotografija makete Trga revolucije kot del projekta, na podlagi katerega se je izvajala gradnja. Iz fotografije makete in perspektivnih risb, objavljenih v promocijski brošuri leta 1966, je razvidno, da je imel Ravnikar tri leta po natečaju arhitekturo glavnih objektov domišljeno za izvedbo. Zasnova ključnih zgradb je v primerjavi z natečajnim projektom sicer doživela spremembe, objavljene risbe iz tega časa pa prikazujejo podrobnosti, ki jih danes lahko vidimo izvedene. Stolpnici sta res še vedno visoki enaindvajset nadstropij, vendar ju je Ravnikar zasukal, tako da si stojita nasproti s konicno prizme. Njun profil, ki je bil v natečaju razčlenjen z navznoter pomaknjenim enajstim nadstropjem, je združil v enotni enaindvajsetnadstropni prizmi, ki se končata z dve nadstropji visoko kapo. Risbe trgovske hiše prikazujejo vse prepoznavne konstrukcijske in arhitekturne značilnosti, ki jih leta kasneje gledamo v dokončanih zgradbah. Dorečena sta prizidek k uršulinski gimnaziji in zgradba ob Ulici Josipine Turnograjske.

Na perspektivni risbi, ki je nastala pred letom 1962, sta stolpnici obrnjeni druga proti drugi s konicama in še vedno visoki 21 nadstropij, tako kot v natečaju. Na desni strani risbe, na mestu današnjega Cankarjevega doma, je videti obris zgradbe, ki bi bila po takratni zasnovi namenjena sekretariatu izvršnega sveta.

Gradbena dela so gladko tekla skoraj dve leti. Jeseni leta 1963 je bil na natečaju za spomenik revolucije, ki ga je Ravnikar pomaknil iz središčne lege med stolpnicama v zeleni rob trga ob Valvasorjevi ulici, izbran predlog Draga Tršarja in Vladimirja Braca Mušiča. Rešitev so še istega leta z modelom v merilu 1 : 1 in s pomočjo gradbenih odrov preizkusili na gradbišču. Pričela se je gradnja stolpnic in trgovske hiše. Konec leta je bila dokončana garažna hiša pod ploščadjo.

Ko je bila leta 1964 gradnja zaradi spremenjenih gospodarskih razmer ustavljena, so bile obe stolpnici in trgovska hiša v gradnji. Ena od stolpnic je bila dokončana do devetega, druga pa do osmega nadstropja. Potekala je gradnja podhoda pod uršulskim samostanom ob Slovenski cesti in prehoda s Plečnikovega trga v park Zvezda. Trgovska hiša je bila tik pred zaključkom, dokončati je bilo treba le streho in notranjo opremo.

V tem času je bil prvotni koncept, po katerem bi eno stolpnico zasedla republiška uprava, drugo pa slovensko gospodarstvo, spremenjen. Naloga IZITR je bila pridobiti nove investitorje. Marca leta 1966 je IZITR izdal

promocijsko brošuro v slovenskem, srbohrvaškem, angleškem, francoskem in nemškem jeziku. Publikacija predstavlja celoten projekt in dela, ki so že izvedena. Predstavitev se konča z optimističnim zaključkom, da bi bilo začete objekte mogoče dokončati leta 1967, če bi se zanje prijavilo dovolj investorjev, ki bi lahko zagotovili denarna sredstva.

Vendar je gradbišče oživel šele čez nekaj let. Leta 1970 je bil dokončan prizidek k gimnaziji na Šubičevi ulici, za katero so načrt izdelali že leta 1965. Gradnja je znova stekla. V iskanje investorjev so se aktivno vključili politični organi in za eno od stolpnic pridobili Ljubljansko banko, za trgovsko hišo pa Agrokombinat Emona. Čeprav še ne popolnoma dokončana, je bila trgovska hiša Maksimarket odprta leta 1971. Že na fotografijah delovne makete trga, objavljenih leta 1966, se ob peti stolpnic pojavijo široka pritličja, stolpnici pa sta visoki le še dvanajst nadstropij. Ko je vzhodno stolpnico prevzela Ljubljanska banka, je Ravnikar njeno pritličje razvil kot rastočo paviljonsko strukturo, namenjeno bančni likvidaturi in elektronskemu centru banke. Skupaj s stolpnico so jo dokončali leta 1971.

Ravnikar je v detajlih iskal arhitekturni jezik, ki bi bil »na psihološki ravni zelo diferenciran, bogat in vznemirljiv«. Za banko je oblikoval velika okna z ovalnimi stranicami, pred katerimi stranke udobno posedajo in med čakanjem uživajo v pogledih na vrvež pred banko. Zunanji prostor se preliva v notranjost. Ploščad je oblikoval kot ozelenjeno urbano srečevališče, kjer ljudje počivajo med odmori, (se) čakajo med opravki in se peš sprehajajo po sodobnem mestu.

Po vselitvi banke je ponovno zavladelo krajše zatišje. Potem so leta 1974 na Ulici Josipine Turnograjske dokončali poslovno zgradbo, ki, pripeta na starejše hiše, sooblikuje majhen trg med samostanom, trgovsko hišo in banko. Ob trideseti obletnici osvoboditve, leta 1975, so postavili spomenik revolucije po Tršarjevem in Mušičevem predlogu, ki sta ga avtorja dodelala v sodelovanju z Ravnikarjem.

Ob objavi v reviji *Sinteza* leta 1974 je Jurij Jenšterle zapisal, da so tik ob Erjavčevi cesti pod jugovzhodnim delom prizidka stolpnice Ljubljanske banke ter ploščadi in prizidka k stolpnici Iskre že začeli graditi kongresni center. Vendar so se resne aktivnosti za zgraditev Cankarjevega doma pričele precej kasneje. Leta 1975 je republiški odbor za praznovanje 100-letnice rojstva Ivana Cankarja na ustanovni seji pod vodstvom Mitje Ribičiča dal pobudo, da bi leta 1976 pričeli graditi kulturni center in ga dokončali do 9. maja 1979.

Po dozidavi pritličja k stolpnici Iskre leta 1976 je bilo zemljišče na zahodni strani, proti Prešernovi ulici, še nekaj časa ograjeno in prazno. Iniciativni odbor za izgradnjo Kulturno-kongresnega centra Ivan Cankar (KCIC) je julija leta 1977 sprejel programsko zasnovo, v kateri je v prvi vrsti izpostavljena potreba po koncertni dvorani in dvorani, v kateri bi potekale politične manifestacije. V nadaljevanju so našteje scenske, glasbene in dramske dejavnosti. V brošuri, ki jo je iniciativni odbor izdal istega leta, je predstavljen družbeni dogovor, po katerem naj bi 45 % sredstev za gradnjo prispevalo mesto, 35 % Slovenija in Kulturna skupnost Slovenije, 7 % Radio in televizija Ljubljana, 6 % Ljubljanska banka, 4 % Iskra in 3 % trgovsko podjetje Emona. Ravnikar v opisu prostorske zasnove izraža optimizem, da bo arhitektura kulturnega središča »gotovo hotela biti presenetljiva, mogoče celo malo skrivnostna, pa bogata s prostorom in oblikami«. Vztraja pri doživljajskem pomenu prostora, ki ga je v zasnovo Trga revolucije vpletel sedemnajst let prej. Leta 1977 so se pričela gradbena dela za kulturno središče. Med gradnjo so vse do leta 1983 med kulturnimi delavci z vseh področij potekale razprave o bodoči vsebini in naravi nove osrednje kulturne hiše. Datum zaključka del je težko opredeliti, saj so se kulturne prireditve v Cankarjevem domu pričele odvijati že leta 1980, ko je bil velik del še v gradnji. Trg revolucije nikoli ni doživel uradne otvoritve.

Leta 1991 so na trgu razglasili slovensko samostojnost. Z lastninjenjem po letu 1991 so nekatere zgradbe postale last podjetij, uršulinski samostan pa je bil v denacionalizacijskem postopku vrnjen cerkvi. Leta 1998 je IZITR brezplačno prenesel lastništvo podzemne garaže s ploščadjo na podjetje Park hiša Šubičeva, po nekaj prodajah pa je trg z garažo pristal v rokah zasebnega podjetja s sedežem v Švici. Po sodni poravnavi aprila 2011 je ploščad trga znova prešla v last mesta, mestna uprava pa je ukinila parkiranje na trgu in ga obnovila. Po letu 1991 je trg postal prostor političnih manifestacij, demokratičen prostor, kjer ljudje lahko izražajo svojo voljo. Tako je Ravnikarjev socialni prostor postal tudi politični prostor.

Sklep

V polpretekli zgodovini smo veliko gradili z namenom, da lahko kot družba danes bolje in uspešneje delujemo. Vsi trije predstavljeni primeri predstavljajo arhitekturo, ki je prekinila s preteklimi tradicijami in poskušala prostor graditi na način, kot se dotlej ni gradilo. Danes to arhitekturo običajno obravnavamo v

zgodovinski perspektivi modernizma oziroma modernega gibanja. Vendar gre za etiketo, ki je po eni strani preširoka, po drugi pa preozka, da bi lahko dovolj natančno in temeljito opisala vse, kar arhitektura tega obdobja predstavlja. Danes velja, da je arhitektura tega obdobja veliko bolj kompleksna in je nastala z namenom, da odgovori na potrebe svojega časa. Ta arhitektura priča o kolektivnih vrednotah in stremljenjih, o odnosu družbe do lastne zgodovine in njenem odnosu do narave. Oblikuje kolektivno zavest in spomin. Zgradbe, ki so pripomogle k boljši kakovosti življenja za vse, so postale prostor vseh. Po Levfebru so to prostori reprezentacij. To so prostori, ki so jih ljudje dnevno uporabljali, z rabo spreminjali in jih imajo še danes za svoje.

Literatura

- Čelik, Matevž, Vardjan, Maja, Zupančič, Bogo, *Pod skupno streho. Moderne javne zgradbe iz zbirke MAO in drugih arhivov* (Ljubljana 2013).
- Jenšterle, Jurij, Trg Revolucije, Ljubljana, *Sinteza* 30–31–32 (1974).
- Levfebre, Henri, *Produkcija prostora* (Ljubljana 2013).
- Novak, Ludvik, Kopališče na Mariborskem otoku, *Kronika slovenskih mest* II (1935).
- Petru, Peter, Blejski otok urejen, *Varstvo spomenikov* 17–19 (1974).
- Plečnikova nagrada za leto 1972, Obrazložitev žirije, *Sinteza* 26–27 (1973).
- Ravnikar, Edvard, Trg Revolucije, Ljubljana, *Sinteza* 30–31–32 (1974).
- Šribar, Vinko, Tisoč let slovenske arhitekture na Blejskem otoku, *Sinteza* 5–6 (1967).
- Graditev novega središča Ljubljane*, brošura, IZITR (Ljubljana, marec 1966), Ravnikarjev arhiv (FA), hrani MAO.
- Programska zasnova Kulturnega centra Ivan Cankar v Ljubljani na Trgu revolucije* (1. julij 1977), Ravnikarjev arhiv (FA), MAO.